

C. S. Bibl. Univ. Leop.

69053

I.

PERIOD.

PR

7

80,1

BY

Львівський державний університет
імені Івана Франка
Наукова бібліотека

010005323

EX
BIBLIOTHECA
CAESAREO-REGIAE
UNIVERSITATIS
LEOPOLIENSIS

69053

N. ....

Міжнародна Бібліотека ч. 7.

ІВАН ФРАНКО.

РУТЕНЦІ.

Типи галицьких Русинів із 60-тих
та 70-тих рр. мин. в.

ЛЬВІВ 1913.

„Загальна Друкарня“, ул. Пекарська ч. 32.

Ціна 40 сотників.

Міжнародня Бібліотека ч. 7.

ІВАН ФРАНКО.

РУТЕНЦІ.

Типи галицьких Русинів із 60-тих
та 70-тих рр. мин. в.

ЛЬВІВ 1913.

„Загальна Друкарня“, ул. Пекарська ч. 32.

116 (AYCP) 5-46

116

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Видаючи окремою книжечкою чотири мої нариси під отсим загальним заголовком, вважаю потрібним подати дещо з моїх споминів про час та обставини, серед яких були написані ті нариси.

Гімназіяльні студії, які пройшов я в Дрогобичи, при всій бідности, серед якої довело ся мені жити як ученикови з під селянської стріхи, не були для мене таким тяжким часом, як догадував ся дехто з тих, хто пробував на основі моїх літературних праць компонувати собі мій житєпис. Шкільна наука ніколи не була для мене страшною, а навпаки, все доставляла мені нові приємности в міру того, як розширяв ся обсяг мойого знаня. Товариське жите між учениками було також таке, що доставляло багато невинних приємностей, а мало дійсних прикростей. Відносини вчителів до учеників у гімназії були звичайно ліберальні, хоч майже ніколи не доходили до тіснійших, приятельських відносин, як се буває иноді по наукових закладах. Учителі майже всі дивили ся на учеників з висока, та не допускали їх до надто близької довірености; лиш деякі відносили ся до учеників загально неприхильно.

Ученики дрогобицької гімназії в другій половині 60-тих і в першій половині 70-тих рр. по зашколою жили звичайно кружками, крім тих місцевих, що жили в своїх родинах і переважно не мішали ся до кружкового життя. Поза місцеві ученики жили на кватирах (станціях) переважно по різних передмістях у міщан та міщанок, і відповідно до тих квартир творили ся між ними кружки. Де жило кілька учеників на одній квартирі, там до них не раз сходили ся товариші з інших квартир, що жили одинцем. У таких кружках вели ся оживлені розмови; в менших кружках, зійшовши ся по два або по три, ученики займ ли ся лектурою позашкільних книжок, при чім один читав голосно, а інші слухали. Таким способом я з товаришем Йосифом Райхертом, сином німецького кольоніста, в висшій гімназії читав драми Шекспіра, Шіллера та Гете. З його старшим братом Филипом Райхертом, що з самбірської гімназії перейшов до Дрогобича, я один рік жив на спільній квартирі в домі боднаря Корпака.

Формальних кружкових організацій між гімназіяльними учениками в моїй клясі не було. Коли ми з низшої гімназії перейшли до висшої, т. зн. до V. кляси, по пробував тодішній перший відличний Антін Шіллер завязати позашкільний кружок товаришів без відома вчителів та дірктора. Після умови ми зійшли ся на одній квартирі числом більше як 20, Шіллер отворив зібране гарною промовою в польським язиці, виясняючи в ній задачу кружка — займати ся в хвилях свободних від шкільної науки літературою та писанем літературних або наукових праць, що мали бути відчитувані на зібранях кружка. Товариші дали собі руки брати участь у тім кружку і держати

свою роботу в тайні, але кружок простояв дуже недовго, відбув, здається, не більше як два або три засідання, а потім не сховався більше, та не полишив по собі ані статуту, ані протоколів, ані жадних записок. На однім засіданню того кружка я прочитав початок свого оповідання, якого потім не продовжав. До кружка належали Поляки й Русини. Спорів між обома народностями ані в гімназії за моїх часів, ані в тім кружку не було. Так само рівними між нами були й товариші Жиди, з яких особливо Ізаак Тігерман, звичайно третій або четвертий відлічний, визначався як незвичайно здібний математик.

Вже з самого характеру гімназіяльного життя виходило, що ученики, будучи гостями на своїх квартирах, не могли глибоко вникати в життя родинне чи громадське тої людности, серед якої жили. Мені пощастило в наймолодших літах, коли я ще ходив до т. зв. нормальної школи, що містилася в монастирі оо. Василіян при церкві св. Трійці в Дрогобичі, жити на квартирі у міщанки Кошицької, що в друге вийшла за муж за столяра Гучинського. Тут живучи протягом трьох літ, я мав нагоду придивитися ближче родинному життю та ремеслу дрогобицьких міщан, і списав дещо з тих своїх вражень у нarisі „В столярні“.

Незвичайними розривками в життю дрогобицьких гімназіястів бували екскурсії під проводом деяких учителів у околиці міста, або до троха віддалених місцевостей. Такі екскурсії в моїх часах і з моєю клясою устроювали вчителі природничих наук. Емерик Турчинський, що спеціальніше займався ботанікою, та Іван Верхратський, що з замилюванням займався ентомологією, мав великі та дуже гарно виконані збір-

ки хрущів та мотилів, і надто займав ся також збиранем матеріалів до пізнання народнього язика та його діалектів. З важнійших екскурзій, устроєних обома тими вчителями, згадаю тільки кілька прогульок до Урича. Одна з них під проводом професора Верхратського складала ся майже з самих тільки Русинів, і дала йому досить богату збірку рідких хрущів, які вспіли знаходити різні ученики, шниряючи сюди й туди по лісі, біля жерел та потоків. У самім Уричи члени екскурзії оглядали оба величезні камені, що мають на собі сліди людської праці; до одного з них, що лежить одалік у лісі і до якого дуже рідко доходять звичайні гості, що відвідують Урич, показав нам стежку тодішній парох Урича о. Охримович, у якого ночувала часть учасників екскурзії з професором Верхратським. У темнім льоху головного великого каменя проф. Верхратський зловив тоді малесенького лилика-підковця, найменший із відомих у нас родів лиликів, що немов нічний мотиль у рідкій пільмі камяного льоху раз у раз літав по під стелею. Таких самих лиликів я бачив пізнійше також у Бубнищи, як літали в сутінку між двома височенними камяними стінами.

З інших екскурзій, які довело ся мені робити в товаристві проф. Верхратського згадаю дві екскурзії до мойого рідного села Нагуевич, у яких збірка проф. Верхратського збогатила ся також деякими незвичайними хрущами та незвичайно великим примірником їдовитої змиї.

Маючи від дитинства замилуване до збираня грибів у лісах та до ловлення риб у річках та потоках, я також із Дрогобича в неділі та свята, або коли був вільний час, то й серед тижня, при погоді ходив чи то сам, чи з товаришами в околиці міста, до ліса званого Гіркою, до

другого, званого Тептюж, зложеного з самих дубів, а також до ріки Тисьмениці, що пливе з південного боку міста Дрогсбича, в якій ученики в різних місцях купали ся. Із моїх товаришів, що визначали ся особливим талантом до риболовства, згадаю Паславського, що йшов висше від мене в школі, був значно старший і вже дорослий мущина, та не скінчивши гімназії пішов до війська, а потім став жандармом, і Теодора Савулу, селянського сина з Опарів, що в молодих літах мав дуже гарний голос і був добрим співаком, але як ученик ішов дуже слабо, так що під кінець року товариші звичайно випрошували в професорів, аби перепустили його з кляси до кляси. Оба ті мої знайомі мали незвичайний талант ловити риби руками. З Паславським я перший раз ходив до потоку, що пливе за Тептюжем; там у глибоких вирах під корчами Паславський руками зловив кілька кленів, коли натомість я решетом окрім дрібної риби міг зловити ледво одного. В тім самім потоці Савула зловив руками під корчами двох величезних кленів у такім місці, де я решетом не міг зловити ані одної рибки.

До менше невинних розривок у життю гімназістів належали гостини в пиварнях, яких у Дрогбичи було не багато. Треба завважити, що порядної реставрації в роді тих, яких так багато у Львові, в Дрогбичи не вважаючи на його многолюдність не було тоді і нема й досі ані одної. Була тільки одна цукорня Русина Височанського, та тепер її також нема. Учителі збирали ся звичайно в коріннім склепі Баера, що шинкував також пивом, а ученики ходили на пиво до жидівської пиварні на північно-східнім розі ринку, якої назву я вже забув. Особливо в остатнім році гімназіяльної науки наша кляса

збирала ся досить часто вечерами в тій пиварні, де при повних склянках ішли веселі розмови та товариські співи. Раз тільки, згадуєть ся мені, ми були таким більшим товариством у винній торговлі Штернбаха. Син властителя тої торговлі, також ученик дрогобицької гімназії, що йшов роком низше мене, мав незвичайний талант до клясичної фільольогії і живе тепер у Кракові як професор університету і член польської Академії Наук. Коли зібрані студенти хотіли вечером повечеряти щось, то йшли до трактиєрні Єгера, в якій одначе можна було крім пива дістати тільки свинину.

Розумієть ся, був іще співацький хор, без окремої організації, який складав ся з учеників висших кляс охочих та здібних до співу. Сей хор із природи річи був виключно руський. бо ученики латинського обряду, що ходили на службу божу що неділі та свята до латинського костела, слухали там гри органів та співу органіста, і не потребували свой го власного хору. Русини дрогобицької гімназії за моїх часів мали досить гарний хор, якого традиція тягла ся ще від часів давніших від моєї шкільної науки. За моєї памяти ще з нормальних шкіл, дірігентами гімназіяльного хору були Стеців, Ничай (теперішній директор „Народної Торговлі“), Коростинський, Гапонович, Дрималик, Янишин і на решті мій шкільний товариш Кароль Бандрівський. Із визначніших співаків, що за моїх часів співали в дрогобицькім гімназіяльнім хорі, згадаю ще басів Танчука та Коростинського, тенора Закревського, пізнійшого оперового співака в Москві, рік чи два мойого шкільного товариша з низшої гімназії, Демкова, що покинув гімназію не скінчивши її, та Тиханського, що мене та деяких моїх товаришів учив початків нотного

співу. Основателем того гімназіяльного хору був Стеців, що прийшов до Дрогобича з Перемишля, де при гімназії вчив співу Нанке, Німець, що полишив по собі деякі композиції також руських церковних співів. Стеців прибувши до висшої гімназії до Дрогобича зібрав деяких шкільних товаришів здібних та охочих до співу, навчив їх початків нот, і таким способом оснував ученицький хор, якого традиція тягла ся до моїх часів і далі.

Не буду тут ширше розводити ся над першими роками моїх університетських студій. На се прийде час може колись пізнійше. Тут тільки згадаю, що в р. 1876 у мене зародила ся думка дати ряд коротких образків із життя різних верств нашої суспільности п. з. „Галицькі образки“, яких одну серію я написав прозою, а другу віршами. В р. 1878, вийшовши з вязниці і приступаючи разом із М. Павликом до видавання місячника „Громадський Друг“, я дав для першого числа того місячника нарис „Патріотичні пориви“, що троха пізнійше сплотив у мні намір, у ряді образків змалювати деякі типи та появи з життя галицько-руської інтелігенції. В тім самім році я познайомив ся з польським письменником та поетом Миколаю Бернацким, талановитим перекладачем та сатириком, що підписував свої твори псевдонімом М. Rodoś, та з властителем польської книгарні Бартошевичем, що давав наклад на польський тижневник „Tydzień literacki. artystyczny, naukowy i społeczny“. Той тижневник виходив тоді вже пятий рік, а панів Бернацкого та Бартошевича можна було тоді вважати фактичними його видавцями, хоч вони й не підписували ся. Оба вони були лібералами і признавали себе республіканами, а Бернацкий, родом із Конгресівки, що виїхавши з Росії по кілько-

літнім побуті в Кракові одержав австрійське громадянство, в своїх поетичних творах та перекладах виявляв недвозначні радикальні симпатії. Для того тижневника я й написав у осені 1878 р. чотири нариси під спільним заголовком „Rutefcy“, та тільки три з них були оголошені друком у тім письмі, а четвертий, що мав титул „Demokrata“, застряг десь у редакційній теці.

Видаючи пізніше окремими книжками свої оповідання, я даремно шукав того річника „Tygodnia“, в яким містилися мої нариси, аби в перекладі на нашу мову подати їх до відома нашої публіки. Тільки при кінці 1912 року мені пощастило знайти такий примірник у антикварній Грунда, який був ласкав визичити мені його для dokonання сего перекладу.

Переклад робив я сам доконуючи деяких змін супроти польського тексту, які, надіюся, не вийдуть на шкоду літературній вартості тих нарисів. Хоч писані так давно, в моїй молодості, вони, здається мені, ще й тепер не втратили своєї вартості, а може разом із іншими моїми писаннями послужать невеличким антидотом супроти привички деяких молодших наших письменників, черпати теми до своїх творів із власної чистої або й зовсім нечистої фантазії, а не з живої дійсности, яка все і скрізь одиноко може бути жерелом живої та плодючої поетичної творчости.

Писано дня 17. XII. 1912.

РУТЕНЦІ.

ТИПИ Й ПОРТРЕТИ ГАЛИЦЬКИХ ЛЮДИЙ.

BY THE

...

...

ПЕРЕДМОВА.

Говорити про важність т. зв. руського питання для галицьких справ, особливо серед теперішніх відносин, на мою думку не веде ні до якого результату. Далеко важнійше збирати матеріал для докладного пізнання сеї справи та основного її полагодження. Се й мета отсих моїх нарисів.

Жиючи довгі літа серед ріжнородних партій та відтінків галицької Руси, мав я нагоду додивляти ся докладнійше, ніж хто инший, до тої сумішки неконсеквенцій, мрій, непорозумінь та простого нерозуміння, серед якої жие, ділає та обертаєть ся чоловік із руської інтелігенції. Довгі літа пильних спостережень, розумієть ся, не без численних розчаровань та помилок із мого боку, дозволили мені нарешті проглянути сю густу мряку, що покриває зовнішню постать тих людей, доглянути їх ріжні забарвленя відповідно до партій, напрямів та ніби переконань, і ясно зрозуміти той спільний їм усім корінь, ту дійсну основу їх характерів, що лишаєть ся незмінною не вважаючи на партії, напрями, політичні переконання, часто навіть не вважаючи на розмірно висшу освіту. Той корінь, се рівночасно зародок нового суспільного типу, доси ще не сформованого виразно, який про те аж надто виразно дає чути своє зароджене серед галицько-руської інтелігенції, типу відомого під троха згірдною назвою „Рутенця“.

Що таке Рутенець і в яким значінню заслу-гує він на назву сучасного суспільного типу? У внутрішнім життю галицько-руської інтелігенції в остатніх роках помалу, але досить виразно dokonуєть ся важнний переворот. Течії західно-европ. йського життя напливають до нас чим раз обильнійше і забарвлюють усе по своїому. Правда, доси вплило їх до Галичини розмірно менше, ніж де инде, тому також їх впливи не могли зарисувати ся ще ясно та виразно, не витворили окремого визначного типу. Невиразність, невизначність і половинність, се головна прикмета теперішньої фази розвою галицько-руської інтелігенції. се рівночасно головна перешкода для постороннього дослідника до пізнання правдивого характеру того розвою. Який цвіт виросте з того зародка, не трудно вгадати. Вся Європа рясно покрита тим цвітом. Галицькі Рутенці — прошу завважити — се не жадна етнографічна ані історична, се чисто технічна назва. Вона обіймає собою збір певних характеристичних прикмет, і як така являєть ся властиво загально-психологічним терміном. Її основою на мою думку треба вважати буржуазійні (міщанські) інстинкти. Тип буржуа, що панує серед західно-европейської інтелігенції, не виробив ся серед галицько-руської інтелігенції, не запанував іще гордо та самовладно, але прикмети характеристичні для буржуа являють ся, хоч і в роздріб, і розростають ся чим раз сильнійше. Осібники, визначені тими прикметами, не знають іще їх сути, хоч і носять їх у собі. Вони не можуть крити ся зі своїми інстинктами, хоч ті інстинкти ще не доросли до такої сили, аби могли виявляти себе визначними вчинками. Отсе властивість рутенства. Воно — переходовий тип, що зазначає епоху розкладу та перевороту суспільного. Воно проявляєть ся

в ріжнородних видах, ріжнородне відповідно до ріжних темпераментів та ступнів освіти, та проте воно все однакове в своїй сути.

В поданих далі нарисах уважний читач здужає розпізнати ріжні обяви того нового типу, і може з того, хоч і скупого матеріялу утворити в своїй уяві загальний нарис типу, який у галицько-руській суспільности чекає ще свого повного вироблення, але незабаром мусить повстати силою доконечного історичного розвою. Чи довге буде його панованє і до чого воно доведе, се зовсім инше питанє.

Писано в вересні 1878 р.

1. МОЛОДА РУСЬ.

Приятелі мої, молоді, гарні як весна, сердечні як рідня! За тюремною кратою, серед холоду, вохкості та туги, підчас темних, безсонних ночей стають передо мною ваші лица, то в цвіті здоровля та радості, то худі та висані працею, недостатком та передчасною грижею. Дивлюся на ті дорогі лица, і мою душу з тиха наповняє, а в серці росте надія, що вам легше буде ступати тою дорогою, на яку стали ми перті спільною думкою та твердою вірою.

Не дивуюся зовсім, що між вами не бачу декотрих із моїх найдавніших знайомих, що були товаришами та приятелями моїх дитячих літ. Куди то розбрилися вони? Якийсь страшний вир проглинув їх, і в моїх тюремних снах нема місця для потопленників. Так, вони потонули безповоротно в тім багні, яке хтось із нас так влучно назвав „рутенською безмисністю“. Згадаю тільки одного з них, а вистарчить за всіх.

Було се в осені 1875 р., коли прибувши перший раз до Львова, повен маломісточкових фантазій та маломісточкової чутливості, я не довго гаючи ся вибрався повідвідувати своїх знайомих, що вчаснійше поприбували до Львова і жили тут довший час. Був між ними також Михайло, мій шкільний товариш іще з нормальних шкіл

у Дрогобичи. Він був так само як і я селянський син. У школі довгий час сиділи ми поруч себе, помагали один одному в науці, ходили день у день оба по вулицях, одним словом, були ми оба приятелями, на скільки се слово можна приложити до таких дітваків, якими були ми тоді. Але вже минуло вісім літ, як я не бачив Михася. За підмогою якогось духовного свояка він дістав ся до бурси „Народного Дому“ у Львові і ходив тепер до осьмої кляси німецької гімназії, стративши один рік задля слабости.

Ще тоді, коли малими хлопцями ми сиділи поруч на шкільній лаві, я завважив деякі признаки вдачі Михася, і може власне вони так сильно тягли мене до нього. В його укладі, голосі та рухах пробивала ся поперед усього якась жіноча м'яккість та лагідність. Вражине тої м'яккості, того солодкого, троха притишеного голосу, того щирого, ніколи не занадто голосного сміху пережило в моїй душі цілу гору вражін назбираних протягом вісьмох літ, і ще й доси згадка про Михася нерозривно лучила ся зі згадкою тих основних прикмет його темпераменту. Ніколи я не міг уявити собі його розпаленого чимось, кричучого, балакучого, неспокійного, що кидаєть ся на всі боки, і загалом ніяким способом я не міг приложити до нього тих прикмет, якими на щастє чи на нещастє так щедро обдарувала мене природа. Але такий протяг часу, як 8 літ, у супроводі інших, не менше важних чинників, таких як шкільна наука, жите в бурсі і т. и., мусіли неминуче викликати деякі зміни в успособленю Михася, мусіли в певнім напрямі розвинути його характер, виробити понятя, вилити в певну форму його темперамент, і могли таким способом зробити з нього зовсім нового для мене чоловіка, якого повільного та незначного роз-

вою я не міг слїдити. І ось надавала ся мені добра нагода пізнати всі здобутки тих ріжнородних впливів на душу та тіло мого приятеля і при тїм відмежувати докладно новоутворені верстви від первісного ґрунту. Тому легко зрозуміти ту нетерпливість, з якою я дожидав стрічі з Михасем.

Було се якось у неділю перед полуднем, коли я перший раз побачив його у Львові, як із кількома шкільними товаришами йшов вулицею до „Народного Дому“. Я пізнав його відразу. Дивна річ, Михась із зверхнього вигляду не змінив ся майже ані на крихту. Те саме круглясте, гладке, майже дитяче лице, ті самі очі матові, троха вохкі, що визирали немов із за мли, той сам тихий усміх, той сам лагідний голос, ті самі рухи повільні, м'яккі, жіночі. У всіх подробицях я пізнавав давнього Михася, хоч той, що йшов тепер обік мене, був уже не дитиною, але дорослим юнаком, з претенсією до дозрілости, інтелігенції, і хто знає, може навіть до переконань.

І Михась пізнав мене також від першого разу і всміхаючи ся подав мені руку. Ми привитали ся.

— Як же тобі тут ведеть ся? Як жиєш? — запитав я.

— Добре, добре! От як то в нас у бурсї, — відповів Михась киваючи головою. — Ще ліпше було би, як би вікт був ліпший.

— А певно! — підхопив я, — тут у вас у бурсї мусить бути не погано. Так багато молодих людей, товаришів, приятелів... весело, нема що й мовити.

Бурсаки, що йшли з Михасем, глянули по собі і почали сміяти ся якось гірко, хоч я й не

зрозумів, чого властиво. І Михась усміхнув ся якось дивно.

— Ну, аби так дуже весело — сего не скажу. але все — от собі! А в тім ходи з нами, побачиш сам нашу бурсу Тільки те зле, що як прийде обід, то таке штуркане, такі бійки!.. Один рветь ся перед другим... навіть зісти спокійно не можна.

— А як же там ваша гімназія? Професорів мусите мати добрих, розумієть ся?

— Та чому би ні, — відповів Михась якось нерадо. — Професори ввійдуть... Аби так багато вимагали, то ні. Навчить ся чоловік лекції на память слово в слово, тай по всьому. Тільки біда, що як не раз їсти хочеть ся, то й наука не йде до голови.

— Та чому-ж у вас так мало їсти дають? — запитав я здивований і немило вражений тими повторюваннями в словах Михася про їду, обіди та голод. При тім я поглянув уважнійше на його лице та на лица його товаришів, і ще більше почув здивоване, не знайшовши на тих румяних, здорових, навіть троха надутих лицях ані слідів якогось недостатку або голоду.

— А ти думаєш собі, що нас годують? — скрикнув троха живійшим голосом Михась облизуючи губи. — Та годувати годують, але лише стільки, аби чоловік не вмер із голоду. А до того ще день у день церковний спів, — то чоловік викричить ся, і вже голодний.

І знов „голод“, „голодний“, „годують“! Боже, і що-ж на решті се все значить? Чи сей чоловік не має ні про що цікавійше, ні про що ближше серцю згадувати, як про їду? Ся думка по неволі шибнула в моїй голові. Я почув щось немов глухий біль розчарованя. — Та ні бо!

Спробую ще з іншої бочки, — подумав я собі і випалив на хибив-трафив;

— А чув я, що у вас тут якісь борби, якісь спори... Що се таке? Скажи мені на розум!

— Борби? — відповів зачудований Михась.
— А то які? Е — додав хвилину подумавши, — се ти певно говориш про тих українчиків, що ми з ними мали перепалки?

— Про них, або не про них, — відповів я, — бо не знаю нічого докладно.

— Та що тут говорити, — якось нерадо відповів Михась. — Завели ся у нас у бурсі деякі українчики. Не багато їх було, всего чотири, не більше. Не багато й ми сперечали ся з ними, бо й по що? Їх не переробиш. То ми по просту поскаржили ся господинові надзирателеви, той доніс до Управляючого Совіта, ну, і наших „парібків“ вигнали на чотири вітри.

— Вигнали! — скрикнув я здивований такою несподіванкою. — За що-ж вигнали?

— За українофільство, — відповів Михась таким певним та спокійним голосом, як коли би сказав таку річ, що розумієть ся сама собою; як коли-б українофільство був якийсь такий тяжкий злочин, за який іще найменша кара — вигнане з бурси на чотири вітри. Ми в Дрогобичи кінчили гімназію, і ні про який такий злочин не чували.

— За українофільство? — скрикнув я удаючи, що не розумію нічого. — А що-ж се таке українофільство?

— То ти сего не знаєш? — запитав Михась тоном явної висшости. — Так і видно, що приходиш із якогось китайського закутка! Українофільство, небоже, се така хвороба, що заражені нею люди забувають говорити по людськи, а починають „базікати“, се значить ніби говорити

по хлопськи, але мягенько, і се називають „наським українським язиком“.

— Ну, але що-ж у тім такого злого, що за те аж із бурси виганяють? — запитав я.

— А вже-ж мусить бути щось зле, — відповів Михась троха заклопотаний моїм питанєм, — коли їх вигнали. У нас їх було чотири, то з ними ціла геца була. Вся бурса на кождім кроці кричала за ними: „Парібки! Базіканнячко!“ А що збитків робили їм раз у раз, то не раз аж тріскати було зо сміху. Але все те було би ще нічого. Та ось раз господин надзиратель зловив одного з них, як читав якогось Шевченка. Зараз у всіх чотирьох зроблено ревізії і познаходжено у них такі страшні та безбожні книжки, що господин надзиратель навіть показати нам їх не хотів. І за те їх зараз прогнали.

Слухаючи сего оповідання я й вухам своїм вірити не хотів. Як то, то так низько стоїть тут іще почуте народньої свідомости! Ми в Дрогобичи кінчили гімназію, та не знали ніяких заборон. Многі з нас попрочитували все, що було доступне з Шевченка, Основяненка, Куліша, Костомарова та інших українських письменників, і нікому зі шкільних учителів і на думку не приходило робити за те якісь нагінки на учеників. Яке-ж виховане мусить бути тут, які надзирателі, які провідники тої молодіжи, коли вважають відповідним держати її в такій дитячій невідомости, а ще до того так деморалізувати її дитячі чуття!

Тим часом ми ввійшли вже до будинку „Народного Дому“ і через тісне, брудне та старими паками та бочками завалене подвіре пішли на коридор, де власне з книжками в руках купками ходили бурсаки. Здалека вже чути було глухий гук, що виходив немов із величезного вулія; се будучі „підпори Руси“ тарабанили латинські кон-

югації, толкованя з Лівія, або подіктовані паном професором поясненя до „Hermann und Dorothea“. Та не вважаючи на таке наукове занятя на всіх тих лицях надутих, знеохочених та поважних виступав вираз сердечної глупоти, безмишности та тупої впертости; так і видно було, що та наука для них мука, панщина, видумана тільки на те, аби давати їм зовсім непотрібну роботу. /

Та коли ми вийшли поміж них, сцена змінилася троха. Більша часть бурсаків відірвала очи від книжок і почала придивляти ся мені. Невеликий гурток Михасевих товаришів обступив нас, слухав нашої розмови, а дехто з них додавав деколи свої уваги або вибухав голосним сміхом. Не тямлю вже, про що ми розмовляли з Михасем стоячи біля вікна. У мене під пахою була книжка Дарвіна „Про походженє родів“, недавно перед тим видана в польськім перекладі.

Заговоривши ся я положив книжку на примурок. По хвили почув я за собою голосний окрик :

— Тьфу!

Обертаю ся здивований і бачу, як один зі старших бурсаків розгорнув мою книжку і побачивши її титул зараз дав вираз своєму обуреню. В тій хвили кілька інших заглянули також до книжки, одні з виразом цікавості, інші з огидою або острахом.

— Що ти, що ти? — звернули ся вони до Михася, — як ти смієш приставати з таким чоловіком?

— Та се якийсь безбожник! — гукнуло довкола мене кілька голосів.

— Дарвініст!

— Нігіліст!

— Anathema sit! — побожно складаючи руки на груди, з журливим виразом на лиці сказав той бурсак, що перший заглянув до книжки, і віддалив ся.

Голоси обуреня та не дуже приємні уваги розлягали ся в повітрі і мов бомби сипали ся на мою голову. На цілім корідорі зчинив ся великий гамір та гук, почули ся свистаня, немов би цілій бурсі грозила якась страшна небезпека. Серед тої наглої та несподіваної хуртовини я стояв як осуджений, не знаючи, що почати. З заклопотаним виразом я глянув на Михася, але він відступив від мене, лице його троха поблідло, хоч усе ще всміхало ся якомсь машинально та несвідомо. І кілька малих бурсаків прибігло з другого кінця корідора, аби побачити страшного Дарвіністу, а подививши ся на мене, перехрестили ся і пішли назад до своїх кутів. У мене крутило ся в голові, і з дива я не міг сказати ані слова.

Та поки ще я здужав прийти до себе, став ся инший, не менше дивний випадок. Крик на корідорі викликав із канцелярії господина надзирателя. Господин надзиратель, чоловік низький, грубий, чорновидий, зі скляними, тупо спокійними очима і з лицем на пів монгольським, на пів малпячим, в одній хвили своєю появою кинув загальний перестрах на бурсаків.

Усі затихли, а найзавзятійші крикуни стояли тепер покійно мов телята.

— Что-ж такое? — поважно та енергічно промовив господин надзиратель — Ліновствуете собі?

Грובהва мовчанка на цілім корідорі.

— Ну, ну, не ліновствуйте! — озвав ся надзиратель, видимо вдоволений тою німою покорою свого молодого стада. — Не ліновствуйте!

те! Нині ради праждника на обід будет колбаса.

І сказавши се вернув назад до свого *san - tissimum*.

— Гурра, многая літа, гурра! — закричали в радувані бурсаки. — Колбаса, колбаса на обід!

Мов буря полетіла радісна вість по всім коридорі. Залюбки повтаряли її всі, почавши від великих осьмиклясників аж до малих колодачків, що по кутах тарабанили: „*alauda, alaudae, alauda*“. І не чекаючи вже довше, юрбою кинули ся всі в низ, де була їдальня бурси, аби прибути туди як найскорше і урвати як найбільший шматок. З іншими побіг також Михась, рад очевидно, що позбув ся мого товариства. Магічне слово „колбаса“ доконало в одній хвили величезного перевороту в настрою тих многонадійних юнаків.

Лишивши ся сам на коридорі, я по неволі почав міркувати, відки в тих молодих людей, на вид зовсім не зморених голодом, бере ся такий звірячий апетит? Розумієть ся, я не міг доміркувати ся нічого. „Колбаса, колбаса на обід!“ — ті слова раз у раз лунали в моїй душі та мішали ся з моїми думками. І та „колбаса“ до сего дня нерозривно зросла ся в моїй памяти з понятєм „молодої, бурсацької Руси“.

Від тої першої стрічі я вже ніколи не бачив ся з Михасем, і правду кажучи, навіть відійшла мені охота бачити ся з ним. Аж по кількох роках, коли у Львові почали ся арештованя за соціалізм і коли я за підозріне в тім-же злочині попав під суд, перед судовою розправою переглядаючи папери нагромаджені вступним слідством, я між іншими знайшов також невеличке донесенє, в котрім було сказано, що я ще в осени 1875 р. „прбував автора того донесеня та інших

бурсаків намовляти до революційних конспірацій і згадував при них про Дарвіна“. Під тим до-несенем був підпис: „Михайло З., слухач св. те-ольогії“.

Друковано в польськiм оригіналі в тижнев-нику „Tydzień literacki, artystyczny, naukowy i społeczny“, видаванім у Львові, в р. 1878, т. VII, ч. 57, виданім д. 29. вересня, ст. 324—326. Пере-клад писано в днях 10—13 грудня 1912.

II. ЗВИЧАЙНИЙ ЧОЛОВІК.

— А, як ся маєте, пане Маріяне?

— Спасибі, спасибі! Увіде А ви як?

Пан Маріян, із яким власне я витав ся, по досить довгим небаченю, був від кількох літ мо-ім, хоч не дуже близько знайомим. Я пізнав ся з ним у гірськiм селі Л., де він проводив вакації у свого брата, що мав там власний дім і як письменний чоловік робив службу громадського писаря. Пробуваючи кілька неділь у Л., мало-люднім гірськiм селі, я був майже змушений по-знайомити ся з паном Маріяном, як із одним із немногих інтелігентних людей у цілій околиці, з якими чоловік, що не мусить день у день зай-мати ся фізичною селянською працею, міг по-говорити, проходити ся або заграти партію пре-феранса. А що я власне тоді вступав у той пе-ріод житя, коли наклін до обсервованя людей, до вязаня їх мови та поступків із їх думками, характером та темпераментом починає найсиль-нійше розвивати ся, то-ж не диво, що моя увага звернула ся також на пана Маріяна

Він належав до тих людей, яких буденна поверхова клясіфікація називає „звичайними“. Ні одіжю, ні голосом, ні зверхнім виглядом, ні при-

вичками, пічим у загалі сей чоловік не виріжнював ся з посеред маси тих людей, яких видаємо, з якими розмовляємо та ведемо ріжні діла день у день і по котрих у нашій памяти лишаєть ся зовсім неясне, сіре, безбарвне вражіне. Тому то й звикли ми висловляти те вражіне такими словами, що хоч ніби зовсім зрозумілі, мають як найменше значіня, і мовимо:

— Та що, звичайний собі чоловік.

І мені також з разу ані в голову не прийшло розбирати понятє „звичайного чоловіка“, так сильно зросло ся воно в мене з певною ґрупою неясних вражінь. І пана Маріяна зараз по першій розмові з ним я зовсім несвідомо втягнув до тої самої рубрики, така млява, нецікава та банальна була та розмова. Аж один зовсім не особливий, та не зовсім щоденний випадок, якого я був свідком, здер від разу заслону з моїх очий і спонукав мене уважнійше роздивляти ту масу незначних фактів, яку обіймаємо назвою „звичайні річи“. Сей випадок був ось який.

Раз якось вечером, ідучи вулицею здовж села, я проходив по при хату, в якій жили Маріян та його брат. Вона стояла коло самої дороги, відграничена від неї глибоким ровом, через який провадив місток із смерекових кругляків. Перед входом стояли дві старі косматі верби, що майже зовсім закривали вбогу, малу хатину, нічим не відмінну від інших сільських хат. Із тої хатини долітали до мого слуху уривані, дуже голосно та сердито вимовлювані слова:

— А коли-ж бо мені належить ся! — чути було голос Маріяна.

— А коли-ж бо я не маю! — відповів його брат.

— А мені що до того? Я мушу мати, тай годі!

Брат мовчав.

— Продай корову! Адже маєш їх дві, — мовив Маріян.

— Але-ж чоловіче, чим-же я буду жити в зимі? Стільки могого всего достатку.

— О, так, ти собі тут будеш уживати, а я там у Львові гину з голоду.

— Уживати! — підхопив брат Маріяна, немов під вражінем болючого удару. — Уживати...

Затих на хвилю, а потім додав:

— Нехай тобі того Бог не памятає! Аби тобі ніколи не довело ся уживати так, як я уживаю!

— Е, ти вже в почутя лізеш, Бога покликаєш! Але ні, братку, не здуриш фарбованими лисами! Знаємо ся на тім.

✓ Сухий, наружливий сміх Маріяна доніс ся до могого слуху. Я пішов не бажаючи далі слухати тої прикрої розмови. Хоч ледво від кількох день знав я Маріяна, серце якомсь болючо стиснуло ся в мене, і я почув щось ніби гірке розчарованє.

— Гм, а той чоловік видавав ся таким лагідним, спокійним, тихим, — а воно от що! Дивна річ.

Коли другого дня я зустрів ся з Маріяном, він знов був як звичайно чемний, лагідний, згідливий, звичайний чоловік. Але тепер уже мені було занадто мало сего означеня. Мій ум, подразнений учорашньою сценою, працював, порівнював, розбирав кожде слово, кождий рух Маріяна, і загадка „звичайного чоловіка“ помалу почала виясняти ся мені.

По перед усього я завважив, що всі так природні на селі серед інтелігентних людей розмови про політику, літературу, або наукові пи-

В тая дуже нудили Маріяна. Він слухав їх мовчки, з самої чемности, а скоро тільки трафила ся нагода, зараз відходив. Далі завважив я, що до карт, а особливо до газардових ігор мав Маріян дуже велику охоту, і що при картах з ідеальним супокоем і без знаку втоми міг просидіти цілу ніч. Я завважив, що при зеленім столику лице його оживляло ся і в нього являв ся дар мови, не звичайної товариської, але тої уриваної та конвенціональної картярської. Коли в звичайній розмові він був дуже маломовний, за зеленим столиком Маріян оживав, хоч ані лице, ані голос його не зраджував внутрішньої горячки; зраджував її тільки незвичайний блиск незеликих сірих очий, і мимовільні, несвідомі рухи рук, що від часу до часу стискали ся в кулаки. немов хапаючи щось. Не раз стоячи за кріслом Маріяна і придивляючи ся тим несвідомим рухам його рук, я задавав собі питанє:

— Який-же то огонь горить у нутрі того чоловіка?

Пізнійші події та спостереження дали мені відповідь на се питанє.

— Як-же вам ведеть ся у Львові? — запитав я його раз у ході розмови.

— Увіде, — відповів він. — Остатнього року мав я дві добрі лекції, — можна було вижити сьак так.

— Ну, а брат допомагає вам дещо?

— А, мусить, — відповів він. — Що правда, за кождим разом крутить ся і веть ся, що не має відки, але все те пусті вимівки. Я не дам заблахманити собі очий.

— Ну, а може справді не має відки? — закинув я. — Бодай із боку не видно нічого. Хатина мізерна, поля мало, одежа на нїм не аби-яка там...

— Е, що мене то обходить! — з лагідним усміхом відповів Маріян. — Адже-ж він тут писар на три громади, може з хлопів дерти, скільки влізе, а мені там ні з кого нічого вдерти.

Мені зробило ся якось холодно, коли я почув такі терпкі слова, сказані з таким супокоем, з такою майже дитячою байдужністю, немов би „дерти“ в понятю Маріяна було щось так природне та конечне, як дихати або їсти.

— Ну — відказав я, — скільки мені здаєть ся, з тутешніх хлопів не багато й удерти можна. Всі тут такі вбогі та нужденні, що аж страх.

— То так тільки здаєть ся, — відповів спокійно Маріян. — А в тім не бійте ся, — додав з усміхом, — хто хоче вдерти, той і з голої липи лика вдре.

І він при сих словах, як при добрім жарті, розсміяв ся голосно, що в нього рідко трафляло ся.

Иншим разом ми зговорили ся якось про львівських товаришів Маріяна, з яких деякі були знайомі також мені з давніших літ. Я забув сказати з самого початку що Маріян так само, як і я тоді, був слухачем львівського університету.

— Знаєть: припадком пана М.? — запитав я Маріяна.

— О, чому би ні! Ще доси винен мені п'ять ринських. Треба буде допильнувати його, скоро приїде, аби віддав, бо він, знаєте, до браня скорий, а до віддаваня звичайно нема його дома.

— Не знаю, чи нема там у Львові мого товариша Антона К. Давно я бачив ся з ним а рад би побачити його тепер.

— То студент філософії, Антін К.? — запитав Маріян.

— Так, той сам.

— О, знаю його також. І сей від півтора року винен мені також 10 ринських. Ховаєть ся передо мною. Я вже й рукою махнув на свій довг.

Я питав його за чергою ще про кількох товаришів, і показувало ся, що Маріян знав майже кожного з них, і що майже кождий із них був йому щось винен — сей 10, той 5, той менше ринських, аж до кількадесятьох крейцарів.

— Що-ж то, — запитав я здивований, — то ви хиба займаєте ся випозичуванєм грошей?

— А так, по троха, коли трафить ся. Розумієть ся ні добрий процент, бо студенти, то все непевні довжники.

Мені знов зробило ся холодно. Я перервав розмову, хоч знав, що і в тім, що чув від Маріяна, не було нічого незвичайного, і що майже в кожній гімназії бувають ученики, що по тихенько займають ся випозичуванєм грошей, чи то зароблених лекціями. чи одержаних від родичів, товаришам, розумієть ся, на добрий процент.

От так по малу мені вияснювала ся загадка вдачі Маріяна. Мене перестав разити контраст між його молодим віком і тим спокійним цинізмом, із яким він виконував свої вчинки, та так виразна вже в нього febris augea, що про-являла ся в кождім його слові та руху. Чим стане колись сей чоловік, коли та жадоба зисків і золота опанує весь його мозок і розвинеть ся в цілій повноті? Се питанє насувало ся мені не раз, коли я згадував Маріяна.

Та аж коли скінчили ся вакації, і ми з Маріяном вернули до Львова, мав я нагоду наочно бачити, до якої міри сильна була в нім та горячка. Цілими днями він бігав по місті, чи то з лекції на лекцію, чи то ловлячи своїх довжників. Можна було здибати його на найріжнійших

вулицях, і все в поспіху, як ішов кудись з напруженим зором, немов бажаючи зайти на умовлену хвилю і немов би від його приходу залежали Бог зна які важні справи.

— Що чувати, пане Маріяне?

— Добре, добре! Тільки вибачайте, не маю часу

— Куди-ж так спішно? Що вас гонить?

— Прощавайте! Прощавайте! Мушу поспішати.

О скільки я міг завважити, школа та шкільні заняття не цікавили його зовсім. Чи вчашав на університет, на який був записаний сего я не міг знати. За весь час моєї знайомости з ним не чув я від нього ані одної згадки про школу професорів або науку. Раз у раз занятий був грошовими справами або лекціями. Говорив иноді, що як би тільки трафила ся йому лекція на селі, поїде туди, а потім пристане до війська.

Отак минуло кілька місяців. Десь серед зими я перестав стрічати ся з Маріяном. Питаю його товаришів: від місяця вже не бачили його в університеті. Питаю в його помешканю: від місяця вибрав ся і мабуть виїхав кудись. Куди? — ніхто не знав сказати. Минуло пару тижнів, і я вже почав забувати про Маріяна, коли здибав ся з одним студентом університету, також знайомим Маріяна, що якийсь час разом із ним жив у одній квартирі.

— А знаєш, яку штуку встругнув наш Маріяно?

— Ну, яку? Не знаю нічого.

— То ще раз хлопак! Спекулянт, яких мало-

— Але-ж говори, що таке?

— Прийшов до мене лист від одного знайомого з села. Пише, що такий а такий обива

тель *) пошукує домашнього вчителя для двох синів, чи то студента університету, чи хоч би ученика гімназії, але тільки відличного. Умови прекрасні: ціле вдержанє і 400 ринських річно, не числячи надзвичайних дарунків. Мене якось не було дома, а мій Маріянко розпечатав лист, прочитав і зараз-же написав лист до обивателя, прийняв умови, післав свідоцтва, а по кількох днях одержавши запросини махнув на село. Я навіть не знав ні про що, не одержавши адресованого до мене письма. Аж учора той сам знайомий пише мені запитуючи, чому я не поїхав сам, але дав таке корисне місце іншому, хоч — додає — з нього там усі дуже задоволені. Правда, порядний товариш!

Від того часу минуло два роки. Я не чув нічого більше про Маріяна, та за ріжними життєвими клопотами та турботами зовсім керестав цікавити ся тим молодим спекулянтюм. Аж недавно припадком я здибав ся з ним у каварні, де мало місце привитанє наведене в початку отсего оповіданя.

Маріян за ті два роки значно відмінив ся, виріс і змужнів, а його лице покрито ся темноватою, майже оловяною барвою, що визначає людей, яких ум раз у раз займає якась ідєє fixe і які для неї готові посвятити все. Кождий рух, кожде слово Маріяна свідчило про те, що се в него вже не горячка, а постійна, вироблена й усталена прикмета характеру.

Хвилю оба ми мовчали, а по тім я почав розпитувати його, як йому поводило ся?

— Добре, — відповів з виразом цілковитої певности себе. — Місце маю дуже добре,

*) В галицько-польськїм язиці те саме, що в українсько-російськїм: поміщик.

їда порядна, а крім річних 400 ринських іще різні обривки. Чоловік запоміг ся троха.

При сих словах він засміяв ся тихим горляним сміхом.

Я зирнув на нього уважнійше, і справді він виглядав добре, одежа на нім була елегантна і з досить дорогої матерії. Все на нім свідчило про жите в достатку та в вигоді.

— Ну, а багато заощадили? — запитав я жартуючи.

— Богато, не багато, а все таки зо дві тисячі. Гроші складаю в касі ощадности, хоч то бестійство — процент малий. До війська мене не прийняли, тому хочу записати ся до торговельної школи. Сею дорогою надію ся скорійше доробити ся чогось, ніж університетськими студіями.

— А що-ж ваш брат? Як йому поводить ся? — запитав я.

— А чорт його знає! — відповів Маріян, раптом впадаючи в сердитий тон. — Не навідную ся до нього вже від двох літ, тай він до мене не писав нічого. Остатній раз я написав йому письмо, жадаючи своєї пайки нашої батьківщини, але не одержав від нього ніякої відповіді. Мусить чоловік давати собі раду в житю, як може, але своєї частки я йому таки не дарую.

При сих словах він знов засміяв ся сухим, горляним сміхом, немов лихвар певний того, що його „кавалок“ не пропаде.

Ми розстали ся.

„Бестійство“, „процент“, „не дарую“, „обривки“ та „тисячі“ — отсі слова бреніли мені в голові по моім розстаню з Маріяном Се „звичайний собі“ чоловік, то значить, таких людей у нас багато вже серед молодого інтелігентного покоління. У них тільки й думки, тільки й

мрії — добити ся чогось, не дарувати, а то й урвати. І що то буде, коли вони доростуть, розвинуть ся, дібють ся сили? Чи вистане цілої нашої „святої Руси“ на відповідні „кавалки“ та „обривки“ для них? Холодна тривога на хвилю просяла мене при думці про будучність. Але зараз-же прийшла й розвага, що се конечна фаза суспільного розвою, яку зусильна праця духа може повернути на добро. Розуміть ся, у таких людей, як Маріяч, само собою навіть не виникне в душі питанє про загальне добро, про працю для люду та службу для поліпшеня його долі. Сама думка про такі ідеї в їх очах дитинство, смішне та неприличне для розумного чоловіка. Але се тільки одна переходова фаза в розвою суспільности, за якою сила духа та ідей, гуманности та братолюбія мусить узяти своє.

Друковано в польськїм ориґіналі в львівськїм тижневнику „Tydzień“, Rok V., T. VII., ч. 58, виданім дня 6. жовтня 1878, ст. 347—9. Переклад писано в днях 13—14 грудня 1912.

III. ЗНЕОХОЧЕНИЙ.

— Ах! Пане Денисе, пане Денисе, — який же то пан легкоμισний!

— Ах! Панно Рузю, панно Рузю, — яка-ж то пані ласкава! Я думав, що пані назве мене що найменше розбійником або шибеником, а то тільки легкоμισним.

Пан Денис, молодий 28-літній мущина з правильним хоч цілком мертвим і безкровним лицем, сидів простягнувши ноги на софі і говорячи передразнював тонкий голосок панни Рузі.

— Смійтеся, смійтеся, — відповіла панна, гамуючи в собі неприємне чуте і силуючи ся говорити веселим тоном, — але все то зле, що висидите тут на селі з заложеними руками, коли тим часом у місті ви могли би легко дістати посаду. Велика річ була поїхати до Львова, представити ся, де треба було, тай уже! А ви в додатку ще таке подане виписали, що хиба —

Вона перервала, немов шукаючи в пам'яті відповідного слова.

— Що хиба? Хиба безумному прийшло би щось подібне до голови? Адже-ж се пані хотіли сказати? — відповів пан Денис, вдивляючи ся в неї з безтурбогим, майже вповні ідіотичним супокоем.

— Не те, не те, — відповіла панна Рузя з притиском, і румянець гніву облив її гарне лице. — Щось подібне міг написати тільки... тільки руський літерат!

— А, bravo! Сей дотеп удав ся пані! — відповів пан Денис. — Але одно тільки дивує мене, що пані такі раді позбути ся мене. Чому? Чи-ж я не стараю ся бавити вас, як умію і як можу?

— Ах, який шармант! — іронічно скрикнула панна Рузя, — сотворений на те, аби забавляти попадянок. Ви певно на те й університет кнчили, аби вправити ся в штуці бавлення панночок?

Пан Денис на се не відповів нічого, тільки простягнув ся ще дужше на софі, зітхнув і сказав по довшій мовчанці:

— Е, до чого се все? Якось то буде.

— Так, так, якось то буде. — відповіла панна Рузя. — Чекайте тільки, аж Бог із неба спустить вам посаду, а тоді — ну, тоді певно якось то буде.

В тій хвили покликано панну Рузю до другого покою. Пан Денис лишив ся сам, позіхнув,

простяг ся ще вигіднійше на софі і взяв у руку якусь книжку. Пробував читати, але се знудило його незабвром. Положив книжку на столі і буркнув під носом:

— Ну, зробив би я дурницю, як би оженив ся з сею. Мав би я проповідника в спідниці, і то не аби якого. І денег, братчику, денег батько не дасть! Фурда! Не здуриш!

Усміхнув ся, або радше вишкірив почорнілі зуби, з яких двох на переді зовсім не ставало. Той усміх надав його лицю якийсь відразливий вираз, виявив над сподіване ясно ту трупячу мертвоту, що була його визначною прикметою.

— Ну, і прошу кого, — міркував далі, — вона вважає тепер наше діло зовсім довершеним. Чує себе вже жінкою „руського літерата“. Е, панно Рузю, може то ще завчасно? Може „руський літерат“ варт чогось ліпшого! Тільки що чорт його знає, як то чоловікови ніщо тай ніщо не щастить! Чи якесь лихо надало? Спробую ще завтра на празнику, може поведеть ся з котрою з сусідніх панночок. Може з котрою панною Кричевичівною, або з панною Верещевичівною... Правда, панни не особливі, — але денгї, братчику, денгї, ось що головна річ! Побачимо.

І з тою постановою пан Денис перестав міркувати, простяг ся ще вигіднійше на софі і запов у пообідній сон.

Пан Денис, се один із найцікавійших типів теперішньої руської суспільности. Людей того типу „руське товариство“ називає звичайно „шармантами“, „дотепними“, „забавними“, — хоч по правді ніхто не вмів би сказати докладно, що властиво в них таке забавне і чи їх дотепи справді дотепні. Їх талант — розводити широкі теревені, підпускати паннам старі компліменти,

оповідати цілими годинами невинним попадянкам смішні анекдоти, або історії власних чи чужих любовних приключок та „своїх перших найдорожших“ — талант заливати всіх присутніх потопою слів, від яких нікому не буває ні тепло, ні холодно. Той предивний, спеціально рутенський талант доводить їх іноді до того, що починають пробувати своїх сил у письменстві, розпочинають на великий розмір закроєні повісті і звичайно тратять терпеливість уже по першій розділі.

А як виробляють ся такі типи? Для прикладу оповім історію пана Дениса, з яким довело ся мені жити на одній квартирі протягом кількох місяців 1876 р.

Син заможного пароха одного підгірського села. Він виріс у звичайнім для священничих домів достатку, в яким не чуєть ся ніколи властивого недостатку. Особливо любила його мати, яка ніколи не могла нічого відмовити йому. Ще в нормальних школах він осиротів по матері, і разом із її смертю перестало плисти те жерело любови та доброї волі, що при його вроджених здібностях могло зробити його визначним чоловіком. Кінчив гімназію також не знаючи недостатку, бо мав раз у раз запомогу від вітця, який рад був, що син його вчить ся добре і переходить правильно з кляси до кляси, так що для нього не треба було платити домашнього вчителя. У висших клясах гімназії він навіть заробляв дещо підучуючи молодших та менше здібних учеників, але вже в тім часі, може під впливом з коріненої традиції наших священничих домів у нього зародила ся охота до гри в карти, і він не раз цілі ночі просиджував за тою грою чи то з товаришами, чи з посторонніми любителями тої гри. Ся пристрасть особли-

во в семій та осьмій класі опанувала його так, що він почав занедбувати ся в науках, і остаточно ледво з бідною здав матуру. Університетське жите у Львові дало йому більше свободи, і разом із тим більшу за допомогу від вітця. Наївши ся троха страху перед матурою, він дав собі слово пильнувати університетських студій і подавити в собі пристрасть до карт. У перших роках се йшло сяк так. Університетські виклади не дуже зацікавили його, але більше притягла його до себе праця товаришів у історичній семінарії, що вела ся тоді з великим запалом у кружку молодих істориків під проводом професора Ліске. Молодий Денис досить пильно вчав на засідання тої семінарії, взяв навіть тему для історичної праці, але до праці самої не міг тай не міг узяти ся. Пристрасть до карт, якийсь час придушена, вернула знов, коли знайшла ся відповідна компанія серед університетських товаришів, і Денис знов почав цілі ночі проводити за картами, а в день звичайно мусів спати аж до полудня, і не маючи над собою ніякого примусу, зовсім занедбав університетські лекції. Вільний час по полудни він проводив звичайно в каварнях за читанем газет, а иноді, коли в ньому рушила ся совість, брав до рук якусь історичну книжку, визичену з університетської бібліотеки, і починав читати. Під впливом сеї лектури він написав свою першу повість, що була поміщена в студентськім часописі „Другъ“ і від разу здобула йому в руських інтелігентних кружках назву „руського літерата“. На вакації не їздив ніколи до дому, де не було для нього ніякого товариства крім вітця раз у раз занятого господарством; за те їхав звичайно до якогось товариша, в якого родичів були панни, сестри або своячки, або й замужні женщины, і в їх то-

варистві проводив безтурботні дні, забавляючи нічим важним не занятих женщин звичайними пустими розмовами. Не кінчачи університету, хоч записував ся на виклади рік за роком, він з часом привик до того, що проводив більшу часть року на провінції, переїздячи з одного села до другого, з одного повіту до другого, гостячи звичайно в домах знайомих або й незнайомих священників. Таке жите в вічній гостині, без занятя, без думки про завтра, без живійшого зацікавлення чим будь на світі, подобало ся йому, він привикав до нього чим раз більше, робив ся справді байдужним до всего, на позір спокійним, не перестаючи при тім раз у раз балакати та сміяти ся.

Таке жите без діяльності, без думки та без боротьби в віці, коли діяльність, думка й боротьба бувають необхідні для чоловіка, жите вічного гостя, вічного дармоїда до решти підкопало завязки характеру, мужеської волі та сили в душі Дениса.

— Я такий лагідний! — говорив він звичайно сам про себе, вважаючи лагідністю власне той свій брак усякої енергії та власної волі. Не раз будили ся в його душі якісь забаганки, але вони бували звичайно фантастичні, неясні та непостійні. Поїхати кудись, знайти щось, здибати когось. Про те, аби зробити щось, пан Денис звичайно не думав. Що правда, в вільних хвилях він зачав писати другу повість із суспільного життя, але не обдумавши докладно пляну не міг ніколи рішити ся, куди й за чим попровадити свого героя, та до чого нарешті довести його. Повість так і лишила ся недокінчена.

Доживши таким способом до 28 року життя пан Денис хоч звичайно здоров і сильно збудований, дійшов до того, що його лице зробило

ся зовсім мертвецьке, без виразу, а його жите зовсім пuste. Остатнім висилком слабої волі він забажав оженити ся. Не багато думаючи, він поїхав до одного сільського священника, з яким був дуже мало знайомий і в якого була молода дочка, що якось то на празнику в сусідськiм домі, чи може на вечерку у Львові подобала ся йому задля своєї живости та веселости, що притягла до себе відразу його слабу волю. Се була та панна Рузя, якої розмову з паном Денисом подано на вступі сего оповіданя. Пан Денис приїхав до дому її родичів не-прошений, і не просячи в них ніякого дозволу своїм звичаєм розгостив ся на пару місяців. Руські священники, особливо такі, що мають дочок на відданю, привикли до відвідин молодих кавалерів чи то з духовного, чи зо світського стану, і радо гостять їх у себе доти, доки мають надію, що ся гостина закінчить ся освідченнями молодого панича.

Панна Рузя, більше добродушна, ніж досвідна дівчина, що в своїй першій молодости одержала крім домашнього вихованя, звичайно доброго в священничих родинях, також не злі початки книжкової освіти, радо була би згодила ся стати його дружиною і з дня на день чекала радісної хвилі освідчин. Та пан Денис, проводячи день за днем на балаканю, а ночі часто за картами, своїм практичним розумом зміркував, що священник не такий багатий, як йому зразу думало ся, від селян бере мало і худоби в оборі має також мало, махнув рукою на свій намір старати ся о руку панни Рузі. З розмов із нею він пізнав незабаром, що се не для нього пара і що з нею він ніколи не мав би спокою. Проте одначе він не квапив ся виїздити з дому священника. Довідавши ся, що в тім домі незаба-

ром має відбутися празник, на який крім інших гостей приїде багатий священник Кричевич із двома дочками та ще багатший Верещевич із одною одиначкою, він постановив собі діждати ся того празника та поспробувати щастя з тими паннами.

— Може дасть ся щось зробити. Може то якось уложиться, — отся думка, ся непевна надія заступила в нього місце ясної застанови та твердої постанови, й заспокоїла його.

Надійшов празник. Кричевичі й Верещевичі з паннами приїхали. Панни були, що правда не першої молодости, не першої вроди та не особливого вихованя, але модні та показні строї свідчили про багатство того чудесного матеріялу, що для пана Дениса мав заступити молодість, красу й вихованє. Пан Денис розперши ся в кріслі, аби показати, що він кавалер зі столиці, „бавив паннів“, се значить, плів їм несотворені річи та оповідав історію своєї десятої найдорожшої. Панни, що вже чули дещо про нього в околичних домах, хихотали без перерви; одним словом, товариство було веселе.

По обіді досить численна молодіж вийшла до огорода на прохід. Панни своїм звичаєм почали обсипати пана Дениса питаннями.

— А, чули ми, чули! — мовила старша панна Кричевичівна. — Се дуже гарно з вашого боку, справді дуже гарно! Гратулюємо!

— Ого, а то що таке особливе пані чули?

— Ха, ха, ха! Адже ви жените ся! — промовила регочучи ся силуваним сміхом підстарша вже панна Верещевичівна

— А, так, — відповів звільна пан Денис. — Добре пані чули, тільки не знаю, чи вгадаєте з ким?

— Ого го! — в один голос закричали всі панни. — Ану з ким? Ану з ким?

— В тім то й річ. — відповів поважно пан Денис, — що я сам іще не знаю з ким. Чи позволите, пані, — сказав далі звертаючи ся до старшої панни Кричевичівни, — аби я предлюжив вам свою руку?

Ті слова сказані були преповажно, без тіни жарту. Панна здивувала ся дуже її лице облило ся румянцем, та в одній хвили вона зрозуміла все і промовила ущипливо:

— За надто багато чести для мене! Але коли крім таких дурних жартів не маєте сказати мені нічого ліпшого, то я випрошую собі їх на далі.

Спалахнула гнівом, відвернула ся й відійшла.

— Ах, — скрикнув пан Денис, усміхаючи ся своїм мертвецьким лицем і показуючи свої гнилі зуби, — ах, перепрашаю вас пані, я помилив ся.

І обертаючи ся до панни Верещевичівни додав не тратячи відваги:

— Та то я властиво хотів до пані звернути ся зі своїм униженим предложенем, і надію ся, що пані не візьмуть за жарт мого щирого наміру.

— Чи ви одуріли, чи що вам таке? — скрикнула резолютно панна Верещевичівна. — Я вже від двох місяців заручена. Дуже мені жаль, пане Денисе, але ви вибрали ся троха за пізно.

Випростувала ся гордо й відійшла, сказавши неправду, бо в дійсности не була заручена ні з ким.

— Га, то хиба пані дозволять, — сказав пан Денис обертаючи ся до молодшої панни Кричевичівни, — що зложу...

— Прошу не складати нічого! Не позволю ні на що! Несіть далі, що маєте зложити! — зашебетала сміючи ся молодша панна, і вхопивши Рузію під руку побігла з нею геть.

Пан Денис лишив ся сам.

— От тобі й на! — сказав по хвили отямивши ся. — Аж три найдорожші на раз, тай усі три дали коша.

А поміркувавши хвилю він буркнув знов під носом:

— Гм! Панни, то пустий вітер. Що вони розуміють? Може би ще поговорити зі старими?

І повільним кроком він пішов до покою, де були зібрані старші. Та щастє очевидно не сприяло пану Денисови. Панни Кричевичівни на правду образили ся його освідчинами в чужім домі, а панна Верещевичівна також просила свого татка поспішити з від'їздом. Отець панни Рузі, не знаючи, що стало ся, здивував ся дуже та просив милих гостей не роз'їздити ся ще, але коли вони таки розїхали ся, а він дізнав ся від Рузі про все, що стало ся, запросив пана Дениса до окремого покою, наговорив йому „три міхи правди“, а знаючи його безсребренність всунув йому в руку банкнот із 10 ринських і заявив, що за годину його річи будуть спаковані і поміщені на бричці, а сидженє тої брички буде приготоване для нього.

Прощанє було коротке та дуже холодне. Панна Рузя не показала ся зовсім, та коли пан Денис сів уже до брички і коні рушили з місця, мигнуло йому в вікні лице панни Рузі почервонїле від сліз. Пан Денис плюнув, віз затохтїв дорогою, і туман куряви закрив його перед очима тої, що з вікна плебанії посилала йому на здогін своє остатнє зтханє.

Польський оригінал друковано в тижневнику „Tydzień“ R. V. T. VII, Nr. 63. виданий д. 10. падолиста 1868, ст. 421—3. Переклад писано в днях 14—16 грудня 1913.

ІV. ПАТРІОТИЧНІ ПОРИВИ.

Було близько півночі. Широкими смугами лило ся світло з вікон Д—ської резиденції, — мельодійними переливами роздавали ся з середини звуки фортепяна. Лагідне світло, відбиваючи ся від білого, морозом розіскреного снігу, мигає далеко з високого сугорба, мов зірниця на сході. Далеко понад селом лунають звуки музики та співів, перериваючи мертву, безконечну тишу сільської зимової ночі.

— Ов, довго щось балюють ся панотчикові гості! — говорить півсонний селянин, близький сусід панотця, виглядаючи з сінни на обійсте. — Га, як їм не балювати ся, коли є при чім і зза чого, не то, що ось у мене! Гей, Боже! Боже! — зітхнув важко, засунув двері деревляним засувом, і вернув до тісної, бідної світлиці.

Каганець ледво блимав на печі, а на постели лежала-догарала молода ще жінка. Її лице, недавно ще свіже та цвітуче, протягла і зіссала тяжка недуга, очи блищали, але горячковим огнем, а буйне, золотисте волосє спадало без ладу на груди і на брудну пішву подушки. Груди з трудом високо піднимали ся, в горлі пересохло і хрипіло, а все тіло час від часу дрожало судорожно з болю та холоду.

— Максиме! — відізвала ся хора з тиха.

Максим став коло неї німий із заломаними руками.

— Що то за музика?

— Гості у попа! — відповів понуро Максим.

— А! — зітхнула вона вжко, немов пригадуючи собі, що з нею та де вона...

— Подай води, Максиме! В грудях щось пече, — ох, як дуже пече!...

Максим мовчки пішов за водою, а вона стогнувши силувала ся лягти вигіднійше на твердій постели, що давила до кости наболіле тіло, силувала ся та надармо.

А тим часом на попівщині гучно, весело, живо йде забава. Старші панотчики засіли в невеличкій світлиці до тарока, а побіч них, на малім столику бутельки вина, два збани пива, таца зі склянками та кілька пачок тютюну та цигар. Крім картяної, обовязкової, йде між ними ще й друга бесіда — про що? Ну, звісна річ, про високу політику, про війну та мудру тактику Росії, про етимольогію та фонетику, про Українців та соціялізм. Усе мішаєть ся, пересипаєть ся жартами, критикуєть ся спокійно, без жару, без горячки, як слідує старшим особам. Питаня, котрі для инших становлять підстави житя, кровні завданя, а то й принуку до кривавої жертви, — тут вони тільки спосіб для приємнійшого прогнаня часу, для диспут, перемішаних з товстими дотепами та цинічними замітками. Усе, як слідує старшим особам!...

У сусідній світлиці, просторій та ясно освіченій, зібрала ся молодіж. Співи, музика, танці, срібlistий сміх, тихі шепти та сміло виголошувані компліменти несуть ся відтам пестрою рікою, наповнюють весь дім празничним, веселим гамором, надають йому подобу улия, до котрого що-йно впущено молодого роя. Але помимо того, на вид так веселого й щасливого образу, тут веде ся війна — безконечна, завзята, різновидна, хто знає, чи не тяжша, як тамта на Балканах. Правда, кров тут не ллєть ся, стогнаня ані крику не чути, ран не завдають, ну, але й без тої поганої декорації війна можлива. О, так, тут війна тяжша, бо тут одні других старають ся, не зранити, не забити, а конечно живцем

узяти в неволю. До тої ціли мусять тут служити і очи і уста і руки і груди сніжно-білі і талія, і фразура і вуса і рухи і всі, всі дари природи і штуки! До тої ціли кожде тут вибирає інші способи, інші атаки та маневри, виступає до бою то відкрито, то тайно, уживає до нього то сего, то того оружя після вільного вибору, бо прецінь усі тут — вільні люди! І помічники тут-же! Сей чує за плечима сильну підпору вітцевих звязків і протекцій — тамта вітцевих книжочок щадничих, инша — власної краси, ще инша — ліпшого від інших образования! Усе тут на показ, усе прикрашене, оздоблене, підладжене до бою, у всякого одна ціль: узяти противника або противницю в неволю. Словом, усе, як слідує у вільних людей!..

На раз музика втихла, танці, шепти, сміхи та співи перестали, із сусідніх світлиць повходили старші панотчики і старші пані. Пань було небогато, та й то більша їх часть сиділа серед молодіжи, маскуючи або підкріплюючи атаки та „маневри“ своїх „малих“, і всі стали широким кругом на середині світлиці. На раз серед того круга появилася висока, горда стать отця Ілії, господаря дому. Його довге, чорне волосе було сміливо закинене в зад; довга, нова реверенда лежала на нім як вилита, а чорні, бистрі очи і орлячий ніс показували чоловіка, що любить розказувати і не терпить супротивлення. О. Ілія був удовець, бездітний, і славився на всю околицю першим патріотом, підпорою Руси. Імя його часто появлялося в „Словѣ“ під списом жертв, котрі збирав і надсилав, чи то на „вторую городскую церковь“, чи на бурсу при „Народномъ Домѣ“, чи на „одновленіє церкви св. Юра“, чи загалом на інші „благородны“ ціли. Всякий, їдучи до него в гостину, — а гостей

спрошував о. Ілія частенько і гостив добре, бо було з чого — знав, що конечно прийдець ся щось „пожертвувати“, і відкладав осібно гульдена, як на податок. Як кождий щиро-рутенський патріот відказував („уїдав“ — говорили трівіяльно сусіди) о. Ілія на Ляхів, хоч, розумієть ся, не мав з ними близших зносин, а польського „народа“ зовсім не знав; радував ся, що мудрі правителі європейські розбили Польщу, що Росія так розумно і систематично відбирає їм їх давні фантазії, і нарікав, що Австрія, не знати за що, дала їм так багато волі. Загалом придержував ся о. Ілія політичних і літературних ідей „Слова“, і де міг, старав ся о найбільшене передплатників тої газети.

Всі гості цікаві, з якою цілею виїде нині о. Ілія, і кождий сягнув до кишені, аби добути на перед відложеного гульдена. О Ілія заждав хвильку, поки всі не втихли, озирнув ся, кашельнув, і зачав різким, здоровим голосом :

— Сусіди мої чесні, гості дорогі! Бог свідок, як милий мені нинішній вечір, як тішу ся тим, що можу бачити в своїм домі стільки щирих і гарних дітей святої Руси! Але-ж підчас утіхи і охоти не треба ніколи забувати тої нашої спільної, святої матери, котра особливо тепер тяжко стогне і змагає під напором неприязних елементів!...

— Браво, браво! — закричали грубими голосами деякі старші панотчики, котрим усе найліпше подобаєть ся така фраза, що найменше має значіня, а найбільше гучних слів.

— Ви знаєте, — говорив знов о Ілія по хвиливі перерві, — як тяжкі часи прийшли тепер на нашу народність, як наші відвічні вороги Ляхи і тепер працюють на загибучість руськості

і як удало ся їм усїлякими хитрощами підійти часть нашої молодіжи, що забувши свої святі обовязки чепила ся якихось пагубних, заграничних ідей, і враз із ворогами працює над загладою руського імени!

— Е, молодики, недоварені студенти! — закричали деякі з панотчиків.

— Кождому по конві холодної води на голову! — гукнув один.

— Ого, перебула наша Русь не такі біди, і тоту перебуде! — додав поважно найстарший, який тою фразою збував усе, чого не розумів і над чим не міг подумати.

— Так, — підхопив о. Ілія, — то золоте слово і свята правда! Але вам, вірним дітям нашої вітчизни, треба старати ся, що мож і як мож допомагати матери, допомагати тим, що воюють за її добро і славу, що поборюють її явних і скритих ворогів усякими способами!

— Так, так! — загули гості, хоч ніхто ще не міг угадати, куди націлив ся о. Ілія з таким вступом.

— Таким рицарем без страху та догани, таким борцем добрим за нашу Русь являеть ся газета „Слово“ та його світлий редактор. Отже я вношу, аби при нинішній нагоді зробити складку для підпоможеня того єдиного рицаря. Буде се мала лепта, але на добре діло ужита. Я перший жертвую на ту ціль 10 зол., а хто схоче і своїм датком причинити ся, най впише своє імя на сей лист паперу, а зараз завтра вишлемо складку і підписи до Львова.

— Браво, браво! — загули панотчики і оперли о. Ілію до стола, де лежав уже лист паперу побіч бляшаної, в цвіти мальованої таци. На папері на самім версі було написано великими буквами: „Въ пользу редакції „Слова“ жер-

твы собраны отцомъ Ілією въ Д... О. Ілія — 10 зр.“ Під о. Ілією підписували ся інші, а на тацу почали сипати ся гульдени та дрібняки. Всі ті гроші носили на собі сліди поту, немитих, важких, грубих рук, а не один такий папір, бачилось, досить у долоні здавити, аби покапала з нього горяча людська кров, аби роздали ся з нього стогнання та зітхання тисячів нещасних, замучених, що з тими гульденами та дрібняками по частці житя і серця свого уткнули в жменю панотчикови. А завтра ті кроваві, потом і слюзами напоєні гульдени та дрібняки підуть на руки „благородних“ редакторів та „издателів-патріотів“, котрі своєю чергою порозкидають їх любенько по шинках, каварнях і інших, менше, як самі вони „благородних“ місцях!...

По сплаченю контрибуції у всіх гостей мов гора з плечий зсунула ся Панотчики вернули до тарока, молодіж до танцю, старші дами до розмови про торічній сніг, — одним словом, усе знов пішло звичайним ладом, а з хвилевого патріотичного пожару навіть іскорки, навіть попелу не лишило ся...

Була девята година з-рана, коли скінчила ся забава, а гості дрмаючи та протираючи сонні очи розїхали ся. О. Ілія не лягав усю ніч ні на волосок, але його патріотизм не дозволяв йому й тепер заснути, поки не напише листу до пана редактора „Слова“ і не відішле йому зібраних учора гроший. Він засукав рукави, протер очи, що непослушно раз-у-раз злипали ся, розмахнув руками, аби надати їм більше сили, і взявши за перо почав писати лист. Але липли очи і рука відмовляла йому що раз голоснійше послуху. Замість „Благородный“ написав „Брагородный“, а замість „Редакторъ“ — „Ледакторъ“, а побачивши на раз обі помилки, розлютив ся і роз-

дер папір. В тій хвилі роздало ся за дверми в сїнях шурканє чобіт о підлогу — знак, що хтось із села прийшов до єгомостя.

— Хто там? — крикнув гнївно о. Ілія, маркітний. що „мара якась темлює тими хлопами тепер, коли у нього часу нема!“

Двері з-вільна отворили ся, і несміло всунула ся до світлиці блїда, вимарніла стать Максима.

— Слава Сусу Христу! — сказав він з низким поклоном.

— А чого там? Чого тобі так рано? — запитав панотєць.

— А, прошу єгомостя — жінка вмерла.

— Так? Ну, і що-ж?

— Та я прийшов — що єгомосьть схотять, щоби грїшне тіло поховати?...

— А, небоже, — відповів о. Ілія встаючи, — та-бо вона несповідана вмерла! Що то за порядок?

— Та.. якось так, прошу єгомостя, відвело ся. Я сам... І тут піди, і там, — і сего доглянь, і того допантруй, і коло слабої день і ніч...

— Е, гореми-тереми, не було коли! А до коршми і на торг і всюди, то було коли. лиш до сповїди ні! А тепер, небоже, тринацять паперків не мине тебе!

Максим пошкробав ся по голові і зачав просити ся, відмовляти, що-дї небїжка й так слабуючи винищила його до нитки, що не раз і на сіль не стає, що прийде ся й так зазичити ся в Жида на похорони.

— А менї що до того? — відрубав о Ілія. — Про мене зич, відки хочеш, — моє мусить бути!

Не знаю, чи в житю селянина, і так повнім нужди, пониження та деморалїзуючих впливів, бу-

вають хвилі тяжші, більше понижаючі та деморалізуючі, як коли приходить ся йому, з болем і жалем на душі в найбільшій нещастю, яким буває страта дорогої людини, торгувати ся як за худобину, з чоловіком просвіченим, котрий свою діяльність цінить, як йому забagne ся.) Нема певної тарифи, яка усталювала би плату за церковні треби (приймаючи вже навіть те, що церковні треби мають бути плачені!), а як і є, то селянинови незвісна.) На людські чуття, що в серці селянина так само глибокі, як і в серцях просвічених людей, при таких торгах ваги не покладаєть ся. У тих людей, що самі проповідують відречене від роскошів світа, нема краплини сти́ду, витягати руку по послідний, кривавий гріш народа, витягати так різко, гордо, зухвало! І ще по тому моралісти та панотчки говорять та кричать про зіпсуте, здеморалізоване та недостачу людської гідности в народі! Перестаньте, „благородні панове“, уперед самі вбивати та здавлювати в тім народі кожний зарід, кожду іскру людської самостійности, характеру й думки, перестаньте деморалізувати його власними прикладами, власним житєм та науками, пізнайте раз і в нім брата рівного собі, пізнайте його жите й потреби, подайте йому щирю, не брудну та користлюбну руку, а побачите тоді, що народ наш не такий звір, яким його показуєте, і що коли хто завинив при його зіпсованю, то певно найбільше ви самі!

Довгий час тревав торг. О. Ілія лютив ся і кричав, що хлоп, то худоба, котра перед усім потребує доброго бука, що кожде його слово — брехня і неправда, і що хиба на огни признає ся до правди. В кінці таки стало на його. Максимови духу не стало сперечати ся з панотцем, і зітхаючи пристав на жадане о. Ілії. По відході

Максима панотець тільки сплюнув і проворкотав:

— Тьфу до чорта з хамами! Хвилі спокою чоловік не має!

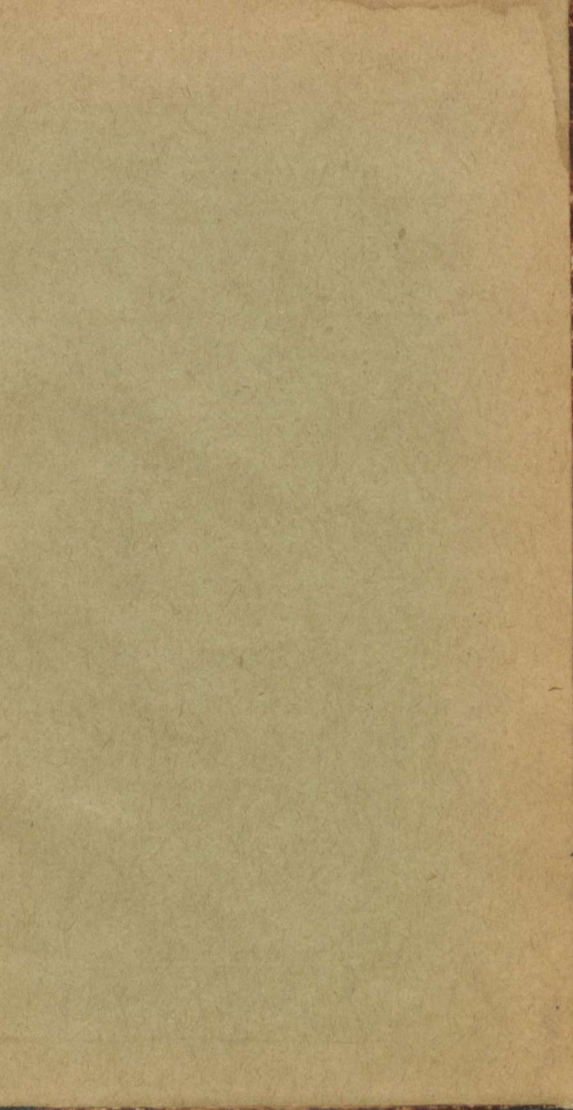
І облекшивши серце таким словом, засів о. Ілія знов до писаня. Бесіда з Максимом і холодний поранок протверезили його. Прилагодив другий лист, і по хвилі намислу швидко забігало перо по папері, а лице о. Ілії роз'яснило ся, про-світліло в д припливу патріотичного чутя, котре в тій хвилі виливав на папір. Крізь хмари прoderло ся сонце і скісним, світляним стовпом лягло поперек світлиці, але до сидячого не до-ходило світло. У сусіднім покою чути було стук і шелест служниці, що запрятувала по вчора-шній гостині, а крізь отворені двері бачив там о. Ілія тільки стоячий насупроти фортеп'ян з розкиданими на нім нотами.

А в хаті Максима в тім часі сумно, понуро, мов у гробі. Небіжку вже обмили і нарядили на лаві Кілька старих баб тихо-тихо крутить ся по хаті прибираючи, та прядкуючи, а Максим з заломаними руками, німий, блідий і згорблений стоїть у ніг тої, що мала бути його товаришкою і помічницею в недоли житя, а тепер стала тільки зайвим, важким тягаром. Ніхто не промовляє до нього, не потішає, не розраджує. Сам він стоїть у своїм горю, — хто знає, може думає про те, відки тут узяти гроший на похорони? Звісно, прозаїчна душа!

Але горячий, голосний патріотизм зі своїми великими абстрактами не бачить і не хоче бачити, тої дрібної щоденної прози!...

Друковано у перше в часописі „Громадський Друг“ 1878, ч. 1, ст. 1—6.

Міжнародня Бібліотека

виходить неперіодичними
книжечками під редакцією
і накладом **ІВАНА ФРАНКА**
у Львові.

Ч. 1. Афанасьєв-Чужбинський, Українські поезії	60 с.
Ч. 2. Франко Іван, Каменярі	20 с.
Ч. 3. Притча про сліпця і хромця	20 с.
Ч. 4. Пісня Дебори	20 с.
Ч. 5. Дантова друга любов	20 с.
Ч. 6. Шість записів кн. Іллі Острожського	20 с.
Ч. 7. Рутенці	40 с.

Того самого автора вийшли у видавництві „УНІВЕРЗАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ ось які твори:

Апулей, Амор і Псіхе (ч. 5)	30 с.
Вишенський Іван, (ч. 10)	50 с.
Єлачіч Євген, Крайня північ — в тчину людськості, переклад (ч. 14)	30 с.
Герцен Александер, Спомини з еміграції (ч. 16)	20 с.
Менандер, Право дитини (ч. 15)	20 с.
Плятон, Сімпозион (ч. 17—18)	40 с.
Франко Іван, Три святі грішниці — (ч. 9)	30 с.
Франко Іван, Цар і аскет ч. 11—12)	60 с.

